

**BABENKO V. O. AND STUDIES OF THE ARCHAEOLOGICAL COMPLEX
AT THE VILLAGE OF VERKHNIJ SALTIV**

In 1900, the teacher Vasyi Oleksi'ovych Babenko and a peasant Vasyi Kapinos discovered the famous catacomb burial ground at the village of Verkhniy Saltiv of the former Volchansk district, the Kharkiv province. Its materials were involved in solution of a wide circle of topical problems related to the history and archaeology of the Khazar Chaganate. Then the researcher assumed the relation of the catacomb burial ground with the nearest settlement and studied the last. He concluded that the monument belonged to the Khazars and the settlement was constructed by Greek masters by invitation of the rulers of the Khazar Chaganate. Babenko tried to analyze the material culture of the Khazar Chaganate. As a result, he made a number of discoveries important for the development of the study of the Khazars and advanced several hypotheses topical up to now.

Одержано 20.02.99

С. Б. Сорочан

ЧАША ДУШІ

Ім'я Інни Анатоліївни Антонової протягом тривалого часу було нерозривно пов'язане з історією вивчення Херсонеса — однієї з найрідших перлин античної та середньовічної культур. Директор Херсонеського історико-археологічного музею в Севастополі від 1955 по 1971 р., заступник директора по науковій роботі музею від 1971 по 1980 р., знову директор Херсонеського державного заповідника від 1980 по 1985 р., Інна Анатоліївна лише у зв'язку з переходом на пенсію пішла на наукову працю, маючи загальний 45-літній стаж роботи в Херсонесі. Вона була не просто істориком і археологом, професіоналом у справжньому, високому сенсі цього слова, не тільки дивним знавцем херсонеських старожитностей і приголомишлливим ерудитом, але й товариською, доброю, скромною, завжди відкритою, готовою допомогти, підтримати, людиною невтомної енергії. Вже тяжко хворою, певне, передчуваючи наближення кінця, поспішала завершити те, що було справою, сенсом її згасаючого життя і самим життям.

І. А. Антонова народилася 27 жовтня 1928 р. в Омську в родині архітектора й виховательки дитячого будинку. Як згадувала сама Інна Анатоліївна, її характер формувался під впливом однакових поглядів батьків на виховання дітей. Дві сестри й брат росли в атмосфері дружби, праці та прагнення до знань. У 1931 р., у зв'язку з погіршенням здоров'я матері, родина переїхала на Кавказ, де батько вів значні роботи в Нальчику, П'ятигорську, Єсентуках, беручи участь у розробці архітектурних проектів університету в Нальчику, санаторіїв, павільйонів, джерел та інших громадських будівель.

1938 р. здійснився черговий переїзд — цього разу до далекої Алма-Ати. Тут і застала війна. Перенаселене місто тяжко переживало голод. Незважаючи на труднощі воєнного часу, усі троє дітей закінчили школу і виїхали навчатися до тільки що звільненого після блокади Ленінграда і закінчили інститути.

У І. А. Антонової коливань у виборі майбутньої професії не було, тому що покликання до археології виявилось вже в шкільні роки. У 1951 р., закінчивши з відзнакою відділення археології історичного факультету Ленінградсько-

го університету, вона отримала направлення на дослідження археологічних пам'яток на місці Каховського водосховища. Від 1952 по 1955 р. — працювала в Херсонському облвиконкомі спочатку старшим інструктором по музеях і охороні пам'яток, а потім завідувала обласним відділом культурно-просвітніх установ Херсонського обласного управління культури. Але вабила практична археологія, й у 1955 р. І. А. Антонова була переведена директором Херсонського історико-археологічного музею у Севастополі. Від тих пір і до останніх днів життя усі сили, натхнення і довгі роки роботи були віддані нею вивченню цього древнього центру Криму. Своєрідна іронія долі з'єднала її назавжди саме з тим містом, не знаючи місцезнаходження якого вона одержала єдину іспитову оцінку «добре» за усі п'ять років навчання в університеті.

Херсонес сильно постраждав за роки війни, оточений колючим дротом, із зруйнованим будинком музею. Припинені дослідження потребували великої праці для поновлення. Неупорядковані колекції треба було створювати майже наново, налагоджувати наукову роботу. Насамперед був сформований дієздатний і відданий колектив співробітників, почалися відбудовні роботи. Вже в 1957 р. стараннями І. А. Антонової було відновлено видання збірників наукових праць; у 1961 р. засновано видання «Повідомлень» музею, видано близько десяти путівників і низку популярних брошур. Наукові співробітники музею стали постійними учасниками академічних наукових конференцій, симпозіумів. Значно розширився діапазон археологічних розкопок: із двох експедицій до десяти. Сама І. А. Антонова на наступний рік після прибуття в Севастополь включилася в дослідження і з тих пір провадила розкопки щорічно аж до літа 2000 р., що стало її останнім, сорок четвертим за рахунком, польовим сезоном. Не багато знайдеться археологів, здатних на настільки самовіддану важку працю!

Під керівництвом І. А. Антонової будувалися нові експозиції: у 1968 р. цілком перебудовується експозиція відділу античної історії, пізніше здійснюється перший повоєнний ремонт будівлі і відповідно до сучасних вимог створюється експозиція середньовічного відділу (1982 р.). Одночасно формуються колекції й оформляється відкритий огляд відвідувачами: епіграфічних пам'яток (1959 р.), середньовічної архітектури (1963 р.), античної архітектури (1964 р.), поліхромних надгробків (1968 р.), великої керамічної тари (1970 р.).

Підготуванню до відкритого огляду передували великі реставраційні роботи, що змусило відкрити власну реставраційну майстерню-лабораторію, висококваліфіковані фахівці якої проходили навчання в Ленінграді, Москві, Києві й у свою чергу навчали реставраторів інших музеїв України. Спеціальні центральні науково-реставраційні майстерні розробили методіку консервації найбільш об'ємних і складних фортифікаційних пам'яток Херсонеса. Щорічні роботи з їх зміцнення спасли від руйнації десятки древніх веж і сотні метрів оборонних стін. Декілька наукових експедицій забезпечувало попереднє вивчення пам'яток. 20 робітників-фахівців під керівництвом завідувача античного відділу С. Ф. Стржелецького від 1957 по 1963 р. проводили ці складні об'ємні роботи з добре поставленою фіксацією усіх процесів. Спеціально скликана в 1966 р. наукова конференція «Консервація пам'яток археології на півдні країни» дала найвищу оцінку проведеним роботам, особливо відмічаючи розмах і якість виконаного.

І. А. Антонова, С. Б. Сорочан

Слідом за реставрацією пам'яток оборонного зодчества почалася копітка реставрація мозаїк храмових споруд середньовіччя. Було відновлено і закріплено понад 300 м мозаїчних підлог і фрескових розписів. Мозаїки, переведені на бетонну основу, укладалися в храмах, прикрашаючи експозицію городища. Варто зауважити, що в музеях країни це були перші роботи такого обсягу. Недарма вони були відзначені Державною премією Криму.

Херсонес у ті роки стає своєрідною «археологічною школою», центром практики студентів — істориків, філологів-класиків, архітекторів, геодезистів. Щорічно літню практику тут проходили 300—400 студентів із багатьох вищих навчальних закладів країни. Одночасно була організована участь у розкопках старших школярів. Вони приїжджали з Ленінграда, Троїцька (Підмосковного), Києва та інших міст.

Водночас центральними науково-реставраційними майстернями розробляється генеральний план експозиції городища і здійснюються роботи з його благоустрою: зносяться напівзруйновані монастирські будівлі й огорожі, застарілі павільйони, прокладаються й упорядковуються екскурсійні маршрути, озеленюються оглядові площадки, виділяється господарська зона. У результаті ремонтів і пристосувань різноманітних помешкань площа збереження фондів колекцій збільшилася більш ніж на 1500 м². Були створені науковий архів, фототека, фотолабораторія, креслярська та інші основні музейні майстерні. Для відвідувачів було організовано серійне виготовлення керамічних та інших сувенірів, а також спектаклі різноманітних театрів відповідної тематики й гастрольні концерти.

У результаті цих зусиль, що значною мірою ініціювалися і скеровувалися І. А. Антоною, популярність музею різко зростає. Кількість відвідувачів збільшилася з 55 тис. у 1955 р. до 450 тис. у 1965 р. За показниками роботи в 1966 р. музей отримав першу категорію, а 1967 р. І. А. Антонові було присвоєно звання заслуженого робітника культури УРСР із номером Почесної грамоти 1. Нарешті, у 1978 р. музей було реорганізовано у державний заповідник, це ще більше підвищило його статус.

Керуючи роботою музею і заповідника, І. А. Антонова сама активно вела дослідження, зосередивши увагу на вивченні фортифікаційних споруд, питаннях організації військово-оборонної справи в римську і середньовічну епохи, історії музею. Вона опублікувала близько 70 наукових праць, із яких варто окремо відзначити: «Західний фланг оборони Херсонеса» (1961), «Оборона порту Херсонеса в середньовічну епоху» (1971), «Оборонні спорудження південно-східного району Херсонеса» (1996), «Адміністративні будинки Херсонеської вексилляції і феми Херсона» (1997), «Фундатор Херсонеського музею К. К. Косцюшко-Валюжинич» (1998).

На жаль, 19 вересня 2000 р. після тяжкої хвороби І. А. Антонова пішла з життя. Незадовго до смерті вона одержала президентську стипендію — матеріальне свідчення високої оцінки її діяльності на ниві науки і музейної справи. Хвороба не зламала Інну Анатоліївну, вона була повна планів, задумів, головними із яких були продовження багаторічних (від 1969 р.) розкопок «цитаделі» у південно-східному районі Херсонеса і написання монографії про середньовічну історію цієї найцікавішої пам'ятки. Тільки-но була закінчена робота до видання книги про результати дослідження «цитаделі» у римську епоху. Зрів намір по-новому оцінити багато в чому незрозумілі перипетії знаменитого Корсунського походу князя Володимира, намалювати нарис про перших дослідників Херсонеса.

До речі, особистість К. К. Косцюшко-Валюжинича займала дослідницю особливо. Вона неодноразово верталася до вивчення спадщини цього самовідданого, скромного трудівника, відкривача древнього міста. Бачиться щось спільне між цими людьми, розділеними часом, але пов'язаними єдиним — любов'ю до Херсонеса. Як і засновник Херсонеського музею, Інна Анатоліївна не мала вчених ступенів і звань. Поглинена роботою, вона найменше думала про них.

Як і Косцюшко, Антонова лишила після себе багату творчу спадщину, яка ще буде вивчатися її учнями і послідовниками.

Обидва вони були з числа тих рідкісних людей, беззавітно відданих Херсонесу, котрі, говорячи словами Гарсія Лорки, «не розплескали душу в смертній чаші».

Як і Косцюшко, Інна Анатоліївна могла б написати про себе:

«К чому я призван в день рожденья,
Тем и останусь навсегда:
Героем гордого терпенья
И всемогущего труда».

Для них обох розлучитися з Херсонесом означало те саме, що розлучитися з життям.

Хайре, Інна Анатоліївна! Древнє місто, руїни якого дрімують у синього моря, будуть Вашим пам'ятником навіки.

Г. О. Шацко

І. А. АНТОНОВА І АРХЕОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ХЕРСОНЕСА

Ім'я Інни Анатоліївни Антонової неподільно пов'язане з вивченням Херсонеса і середньовічного Херсона — справжньої перлини стародавньої історії сучасної України. Завдяки самовідданій праці вченої скарбниця історії поповнилася новими, надзвичайно цікавими матеріалами та знахідками, вивчення яких дасть відповідь на безліч питань, що стосуються сивої давнини, прихованої від нас багатьма століттями. Через все її життя червоною ниткою пройшла ідея збереження та вивчення цього стародавнього міста. Інна Анатоліївна не прагнула здобуття особистих заслуг — вона просто працювала з любов'ю та натхненням, а також допомагала працювати іншим. На жаль, незадовго до 71 року від дня народження ця надзвичайна жінка і дослідниця пішла з життя.

І. А. Антонова була справжнім знавцем історії та археології Херсонеса, адже вона присвятила своє життя вивченню оборонних споруд давнього міста і, зокрема, його цитаделі. Вибір Інни Анатоліївни не був випадковим. У ній жило прагнення відкриттів і бажання пролити світло на історію народження, життя і загибелі прекрасного міста. Інна Анатоліївна була людиною, яку переповнювали нові ідеї і плани. Ділянка, що нею вивчалася, вважається однією з найскладніших: на незначній площі цитаделі за дві тисячі років життя утворилося безліч культурних нашарувань. Багато нижніх шарів було пошкоджено під час будівництва пізніших споруд, але найбільше вони постраждали у другій половині ХІХ ст. — під час організації тут карантинного цвинтаря.

Інтерес І. А. Антонової до оборонних споруд цитаделі був зумовлений їх функціональним призначенням. Оскільки цитадель знаходилася в самій низькій частині узбережжя, то вона була водночас і найвразливішою ділянкою в обороні міста, і найважливішою з точки зору захисту порту. Причому будівництво на цій ділянці велося без тривалих перерв від ІV ст. до н. е. до Х—ХІ ст.¹

Започаткував розкопки цитаделі у 1897 р. К. К. Косцюшко-Валюжинич, а згодом неощинимий внесок у вивчення історії оборонних споруд Херсонеса зробили Р. Х. Лепер, К. Е. Гріневич та В. В. Борисова. Для Інни Анатоліївни цитадель була чимось особливим, вона стала сенсом її життя. Починаючи з 1970 р. на території цитаделі під її керівництвом проводились археологічні дослідження, у яких брали участь школярі та студенти вищих учбових закладів Москви, Києва, Харкова, Санкт-Петербурга, а також Уралу. В 2000 р. Інна Анатоліївна провела останні у своєму житті розкопки. Багато її планів та ідей залишилися нереалізованими.